

ԴԻԻԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ: Պրակ Գ: Կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարեան:
Լաքակազմ, քառաձայլ, էջ 246 եւ 262, լուսանկարներ: Երեւան, 1967:

Երեւանեան հրատարակութեանց կարեւորագոյններէն է տախիա, զոր նոր միայն ստացայ շնորհակալութեամբ:

Հայ վիմագրութեան դիւանը իրապէս երազ մըն էր որ կ'երազուէր վերջին դարուս ընթացքին բոլոր լուրջ հնաստաններէն, պատմագիրներէն եւ բանասէրներէն: Այդ երազը իրականութիւն եղաւ շնորհիւ Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւններու կաճաթին (ակադեմիա): Երեք հատորներ մեզի տրամադրուած են ցարդ, երեք պատկառելի եւ շատ մեծարժէք «պրակ»ներ, որոնցմէ առաջինը կազմեց Յ. Ա. Օրբելի անգուղական ողբացեալ մեծ գիտնականը, Ա. Նի քաղաքի վիմագրութիւններով (Երեւան, 1966): Երկրորդը կազմեց Ս. Գ. Բարխուդարեան՝ Գորիսի, Սիսիանի եւ Ղափանի չրջաններուն վիմագրութիւններով, եւ հրատարակուեցաւ առաջին պրակէն առաջ (Երեւան, 1960): Երրորդ պրակը դարձեալ Ս. Գ. Բարխուդարեանի անխոնջ ջանքերով շեղակայ խիստ արժէքաւոր հատորն է Վառց Զորի, Եղեգնաձորի եւ Աղիգրէկովի չրջաններուն:

Որեւէ տարակոյտ չունինք որ մեր պատմութեան վաւերականութիւնը ամենախոշոր չափով կախեալ է մեր ձեռագրական յիշատակարաններուն, ինչպէս նաեւ վիմագրութեանց հրատարակութենէն: Ձեռագրական յիշատակարանները, զոնէ մինչեւ ԺԶ դարու սկիզբը, գրեթէ ծանօթ են եւ եղած հրատարակութիւնները՝ մանր մունր վրիպակներէ զատ, մատահելի են ուսումնասիրողներուն համար: Սակայն վիմագրութիւնները իրենց յատուկ (փակագրութիւն, անմատչելի տեղ, մարդոցմէ եւ բնութենէ եղծուած) պատճառներով դժուար թէ մատահելի կարենայինք սեպել: Անշուշտ անառարկելի բացառութիւն կը կազմեն վաստակաւոր մեծ գիտնական Փրոֆ. Կարո Ղաֆաղարեանի հրատարակութիւնները (Սանահին, Հաղբատ, Յովհաննաւանք), իրենց խղճամիտ ընթերցումներով: Այժմ ատոնց վրայ ահա կ'աւելնան վիմագրութեան դիւանի այս պրակները:

Էջ 5, Բարխուդարեան իր «առաջարան»ով կը շեշտէ Վառց Զորի շինարարական կարեւորութիւնը մեր մշակոյթին մէջ: Սիւնիքի այդ կարեւոր մշակութային կեդրոնը (Վառց Զոր, Եղեգիս) ողբացեալ գիտնական Գարեգին Սրբազան Յովսէփեան արդէն ծանօթացուցած էր մեզի իր խաղրակեանց եւ Պոռչեանց մասին եռահատոր բարձրորակ աշխատութեամբ: Ս. Բարխուդարեան տալով 813 վիմագրութեանց գիտական ընթերցումը (որոնցմէ 328ը առաջին անգամ կը հրատարակուին), մեզ անհունա երախտապարտ կը թողու: Մենք մատահ ենք անոնց հարազատ ընթերցման համար: Փրոֆ. Կարո Ղաֆաղարեանի այս պրակին խմբագիրը ըլլալը մեծադոյն առհաստատ է վիմագրութեանց կարելի եղած հարադատութեամբ ընթերցման:

Էջ 9, ամփոփ կերպով կը ներկայացուին դրեթէ աւերակ Գնդեվանքը, ինչպէս նաեւ Գնդեվադ դիւղը: Կը տրուին 30 արձանագրութիւններ (12ը անտիպ): Իւրաքանչիւր արձանագրութիւն ներկայացուած է քննական գիտողութիւններով եւ նախկին հրատարակութեանց յիշատակութիւններով:

Հետզհետե կը տրուին կեչուտ (որ Վայոց Ձորի հնադոյն գիւղերէն կը սեպուի, որուն զերեզմանատան տապանաքարերը եւ խաչքարերը ժամանակին դորձածուեր են Արփա գետի վրայ շինուած կամուրջին համար), Զերմուկ, Հին Սոյյան, Մոզ աւան, Ազարակածոր, Բոյաբերդ, Էրթիշ, Արենի, Աղաւնածոր: Հոս կը ներկայացուի առաջին անգամ խաչքար մը (Թիւ 97), որուն արձանագրութիւնը կը տրուի. «Ես Ասկանդար Մոմկա որդի զխաչտուշ դարձուցի...» եւ այլն: Այս Մոմիկը կը նոյնացուի մեր արուեստին մէջ յաւ ծանօթ Մոմիկի հետ, որ ըստ արձանագրութեան ունի Ասկանդար (Աղեքսանդր) անունով որդի, այլուստ բոլորովին չյիշուած: Բարխուդարեան կը հաւատայ որ «խաչքարը շատ մեծ է, բայց հասարակ մշակումով» (էջ 39) եւ արձանագրութիւնն ալ չափազանց անկանոն եւ անհաճ: Ասիկա նկատելով պէտք է խորհիլ, որ եթէ Մոմիկը մեղի ծանօթ Մոմիկն է, որեւէ առնչութիւն չունի խաչքարին կազմութեան հետ եւ Ասկանդար Մոմիկի մահէն շատ վերջ կազմած կամ կազմել տուած է խաչքարը իր արձանագրութեամբ: Մեր ալ համոզումն է որ Մոմիկ կիլիկեցի չէ այլ Սիւնեցի, ոչ ալ կուսակրօն կամ վարդապետ: Շարունակելով, կը տրուին վիճադրութիւնները կարմրաչէնի, Գիւրպասի, Հերհերի:

Ապա կու գան Արկաղի եւ Սր. Սաչ վանքի վիճադրութիւնները, ինչպէս նաեւ Թանատի վանքին, Վերնաչէնի, Բոլորածորի (Ապիտակաւոր Աստուածածնայ վանք): Բարխուդարեան խօսելով հոն զտնուող «աշխարհիկ եւ հոգեւոր» արժէքաւոր պատկերաքանդակներուն մասին, զանոնք զործ կը նրկատէ Մոմիկի: Դժբախտաբար բերուած պատճառարանութիւնները չեն բաւեր եղած ենթադրութեան համար: Մոմիկ սովորաբար կը ստորագրէր իր աշխատութիւնները, որով եթէ ինքն էր այս յուշարձաններուն հեղինակը, ան անվարան պիտի ստորագրած ըլլար զանոնք: Շարունակելով, կը տրուին Սոտորալեղ, Եղեգիս, Արատեսի վանք (Թիւ 363 արձանագրութեան վրիպակ՝ գոր Սի ԲԲ պէտք է ըլլայ գոր Մի ԲԲ: 24 նշանակուած հրատարակուած վրիպակներուն մէջ), Հերմոնի վանք, Յաղաց Քարի վանք, Շատիրվանք, Հորս, Քարադիւլ (Թիւ 523 զԱնուցիչն իմ սրբազրէ զԱնուցիչն իմ), Սելիմի կարաւանատուն, Մարտիրոս գիւղ, Գիւրմուր գիւղ, Գիւրուտ, Սաչիկ գիւղ (Սոտակերաց վանք), Նորափանք Ամադուի (Թիւ 685ի ընթերցման բաճֆն Ապառին սրբազրէ՝ ընադրին ճիշդ բաճֆն Ապառին), որմէ վերջ կը տրուին ՀԲ տախտակներով 263 զոհացուցիչ լուսանկարներով յիշատակարաններուն պատկերները:

Վերջապէս կը տրուին խիստ օգտակար ցանկերը յատուկ անուններու, տեղանուններու եւ առարկայական արձանագրութեանց մէջ դորձածուած:

Հատորին վերջը կցուած է «նկատուած վրիպակներ»ու թերթիկ մը, ուր զժրախտաբար բոլոր վրիպակները չեն նշանակուած: Անտարակոյս նման խիստ կարելորդ եւ մեծարժէք զործի մը տպագրական փորձերը նայողը պէտք է աւելի լրջութեամբ եւ զգուշութեամբ սրբազրէ: Մենք առանց հետապնդելու պատահաբար հանդիպեցանք վերը յիշուած վրիպակներուն: Գիտական նրման դործի մը փորձերուն սրբապրութիւնը պատասխանատու աշխատանք է եւ միայն ձեռնհաս մարդոց տրուելու է սրբապրութեան պատիւը:

Հակառակ այս արժէքաւոր աշխատութեան պատճառած զոհացումին, զժրախտաբար վրդովում մը կը տիրապետէ հոգիին եւ մտքին: Ս. Գ. Բարխուդարեանի հոս մեծ աշխատանքով եւ խնամով ներկայացուցած 813 վիճա-

